

Аналіз поведінки фірми за умов невизначеності і ризику

Законодавчо встановлено, що підприємницька діяльність є ризиковою, тобто дії учасників підприємництва в умовах ринкових відносин, що склалися, конкуренції, функціонування всієї системи економічних законів не можуть бути з повною визначеністю розраховані і здійснені. Багато рішень в підприємницькій діяльності доводиться приймати в умовах невизначеності, коли необхідно вибирати напрямлення дій з декількох можливих варіантів, здійснення яких складно передбачити (розрахувати, як мовиться, на всі сто процентів).

Ризик властивий будь-якій сфері людської діяльності, що пов'язано з безліччю умов і факторів, що впливають на позитивний результат ухвалюваних людьми рішень. Історичний досвід показує, що ризик недоотримання намічених результатів особливо став виявлятися при загальності товарно-грошових відносин, конкуренції учасників господарського обороту. Тому з виникненням і розвитком капіталістичних відносин з'являються різні теорії ризику, а класики економічної теорії приділяють велику увагу дослідженню проблем ризику в підприємницькій діяльності.

Під підприємницькими ризиками розуміють такі, що виникають при будь-яких видах підприємницької діяльності, пов'язаних з виробництвом продукції, товарів і послуг, їх реалізацією; товарно-грошовими і фінансовими операціями; комерцією, а також здійсненням науково-технічних проектів. Підприємець може зазнавати втрат через ушкодження або знищення засобів виробництва, невиконання контрагентами умов договорів. Окрім цього, можливі значні фінансові втрати через зниження заздалегідь обумовленого рівня рентабельності, через необхідність компенсувати шкоду, заподіяну найманим робітникам внаслідок нещасного випадку на виробництві, також споживачам продукції цього підприємства.

Ризик складає об'єктивно неминучий елемент ухвалення будь-якого господарського рішення внаслідок того, що невизначеність — неминуча характеристика умов господарювання. У економічній літературі часто не робиться відмінностей між поняттями «ризик» і «невизначеність». На мій погляд, їх слід розмежовувати. Насправді перше характеризує таку ситуацію, коли настання невідомих подій досить ймовірне і може бути оцінено кількісно за допомогою економіко-математичних, статистичних методів, а друге — коли вірогідність настання таких подій оцінити наперед неможливо. У реальній ситуації рішення, що приймається підприємцем, майже завжди зв'язане з ризиком, який обумовлений наявністю ряду чинників невизначеності, що наперед не передбачаються.

Для розуміння природи підприємницького ризику фундаментальне значення має зв'язок ризику і прибутку. Адам Сміт в «Дослідженнях про природу і причини багатства народів» відзначав, що досягнення навіть звичайної норми прибутку завжди пов'язане з великим або меншим ризиком. Відомо, що отримання прибутку підприємцем не гарантовано, винагородою за витрачені їм час, зусилля і здібності можуть бути як прибуток, так і збитки.

П. Хейне в своїй роботі «Економічний образ мислення» відзначає, що прибуток виникає «унаслідок невизначеності, у відсутність якої все, що відноситься до отримання прибутку, було б широко відомо, всі можливості його отримання були б повністю використані і, отже, прибутки скрізь дорівнювали б нулю». Таким чином, за відсутності невизначеності будь-які розбіжності між виручкою і витратами будуть усунені в процесі конкуренції і прибуток стане рівним нулю. У реальному, постійно змінному і тому завжди невизначеному світі такого не відбувається.

Підприємець проявляє готовність йти на ризик в умовах невизначеності, оскільки разом з ризиком втрат існує можливість додаткових доходів. Й. Шумпетер в книзі «Теорія економічного розвитку (Дослідження підприємницького прибутку, капіталу, відсотка і циклу кон'юнктури)» пише

про те, що якщо ризики не враховуються в господарському плані, тоді вони стають джерелом, з одного боку, збитків, а з іншої — прибутків. Можна вибрати рішення, що містять менше ризику, але при цьому менше буде і отримуваний прибуток.

Варто зазначити, що підприємець в праві частково перекласти ризик на інших суб'єктів економіки, але повністю уникнути його він не може. Справедливо можна сказати, хто не ризикує, той не виграє. Іншими словами, для отримання економічного прибутку підприємець повинен свідомо згодитись на прийняття ризикового рішення.

Можна впевнено сказати, що невизначеність і ризик відіграють дуже важливу роль в підприємницькій діяльності, містячи в собі суперечність між запланованим і дійсним. Підприємницький ризик має об'єктивну основу із-за невизначеності зовнішнього середовища по відношенню до підприємницької фірми. Зовнішнє середовище включає об'єктивні економічні, соціальні і політичні умови, в рамках яких фірма здійснює свою діяльність і до динаміки яких вона вимушена пристосовуватися. Невизначеність ситуації зумовлюється тим, що вона залежить від безлічі змінних, контрагентів і осіб, поведінку яких не завжди можна передбачити з прийнятною точністю. Позначається також і відсутність чіткості у визначенні цілей, критеріїв і показників їх оцінки (зрушення в суспільних потребах і споживчому попиті, поява технічних і технологічних нововведень, зміна кон'юнктури ринку, непередбачувані природні явища).

Підприємництво завжди пов'язане з невизначеністю економічної кон'юнктури, яка витікає з непостійності попиту-пропозиції на товари, гроші, чинники виробництва, з багатоваріантності сфер вкладення капіталів і різноманітності критеріїв переваги інвестування засобів, з обмеженості знань про області бізнесу і комерції і багатьох інших обставин.

Економічна поведінка підприємця при ринкових відносинах заснована на обраній індивідуальній програмі підприємницької діяльності, що на свій ризик реалізовується, в рамках можливостей, які витікають із законодавчих

актів. Кожен учасник ринкових відносин заздалегідь позбавлений наперед відомих, однозначно заданих параметрів, гарантій успіху: забезпеченої частки участі в ринку, доступності до виробничих ресурсів за фіксованими цінами, стійкістю купівельної спроможності грошових одиниць, незмінністю норм і нормативів і інших інструментів економічного управління.

Дійсність підприємницької діяльності така, що в економічній боротьбі з конкурентами-виробниками за покупця підприємницька організація вимушена продавати свою продукцію в кредит (з ризиком неповернення грошових сум в строк), за наявності тимчасово вільних грошових коштів розміщувати їх у вигляді депозитних внесків або цінних паперів (з ризиком отримання недостатнього процентного доходу порівняно з темпами інфляції), при веденні комерційних операцій експортно-імпортного характеру стикатися з необхідністю оперувати різними національними валютами (з ризиком втрат від несприятливої кон'юнктури курсів валют) і т.д.

Усунути невизначеність майбутнього в підприємницькій діяльності неможливо, оскільки вона є елементом об'єктивної дійсності. Ризик властивий підприємництву і є невід'ємною частиною його економічного життя. До цих пір ми звертали увагу тільки на об'єктивну сторону підприємницького ризику. Дійсно, ризик пов'язаний з реальними процесами в економіці. Об'єктивність ризику пов'язана з наявністю чинників, існування яких кінець кінцем не залежить від дії підприємців.

В той же час окремі вчені розробляють суб'єктивний підхід до ризику. Так, В. Ойгензихт в своїй роботі «Проблема ризику в цивільному праві» виходить з того, що ризик завжди суб'єктивний, оскільки реалізується через людину. Така точка зору не позбавлена сенсу. Адже саме підприємець оцінює ситуацію, формує безліч можливих результатів і представляє вірогідність їх здійснення, робить вибір з множини альтернатив. Окрім цього, сприйняття ризику залежить від кожної конкретної людини з його характером, складом розуму, психологічними особливостями, рівнем знань в

області його діяльності. Для одного підприємця дана величина ризику є прийнятною, тоді як для іншого — непринятною.

За американськими стандартами всі люди діляться на дві категорії: ризикованих і обережніших, що йдуть на ухвалення рішення, тільки з мінімальними шансами на ризик. Для підприємця важливо знати, до якої групи він відноситься, тому для визначення схильності до ризику психологами розроблені різні тести.

Оцінка ризику і вибір рішення багато в чому залежать від людини, що його приймає. Одна і та ж ризикована ситуація характеризується різними підприємцями неоднаково, оскільки ризик сприймається суто індивідуально. Немало залежить від того, що візьме верх — передчуття успіху або невдачі. Ризикованих рішень зазвичай уникають підприємці консервативного типу, що не є схильними до інновацій.

В даний час можна виділити дві форми підприємництва. В першу чергу це комерційні організації, засновані на старих господарських зв'язках. У ситуації невизначеності такі підприємці прагнуть уникати ризику, намагаючись пристосовуватися до умов господарювання, що змінюються. Друга форма — це новостворені підприємницькі структури, що характеризуються розвиненими горизонтальними зв'язками, широкою спеціалізацією. Такі підприємці готові ризикувати, в ризиковій ситуації вони маневрують ресурсами, здатні дуже швидко знаходити нових партнерів.

У ухваленні підприємцем рішення, пов'язаного з ризиком, важливу роль грає його інформованість, досвід, кваліфікація, ділові якості. Підприємець схильний до ризикованих рішень в тому випадку, якщо упевнений в професіоналізмі виконавців. Також готовність йти на ризик неабиякою мірою визначається під впливом результатів реалізації, попередніх рішень, прийнятих в тих же умовах. Помилки, допущені раніше в аналогічній ситуації, диктують вибір обережнішої стратегії. Принципове рішення про ухвалення ризикового проекту залежить для підприємця, що приймає це рішення, від його переваг між очікуваною прибутковістю

(рентабельністю) засобів (в середньому за значний період часу), що вкладаються в цей проект, і їх надійністю, яка у свою чергу розуміється як неризикована, вірогідність отримання доходів.

Функції підприємницького ризику. Подальший розгляд суті підприємницького ризику пов'язаний із з'ясуванням функцій, які виконує ризик в підприємницькій діяльності. У економічній літературі виділяються наступні функції ризику: інноваційна, регулятивна, захисна і аналітична.

Інноваційну функцію підприємницький ризик виконує, стимулюючи пошук нетрадиційних рішень проблем, що стоять перед підприємцем. Аналіз зарубіжної літератури показує, що в міжнародній господарській практиці накопичився позитивний досвід інноваційного ризикового господарювання. Більшості фірм, компаній добиваються успіху, стають конкурентноздатними на основі інноваційної економічної діяльності, пов'язаної з ризиком. Ризикові рішення, ризиковий тип господарювання приводять до ефективнішого виробництва, від якого виграють і підприємці, і споживачі, і суспільство в цілому.

Регулятивна функція має суперечливий характер і виступає в двох формах: конструктивною і деструктивною. Ризик підприємця, як правило, орієнтований на отримання значущих результатів нетрадиційними способами. Тим самим він дозволяє долати консерватизм, догматизм, відсталість, психологічні бар'єри, що перешкоджають перспективним нововведенням. У цьому виявляється конструктивна форма регулятивної функції підприємницького ризику.

Конструктивна форма регулятивної функції ризику полягає і в тому, що здатність ризикувати — один з шляхів успішної діяльності підприємця. Проте ризик може стати проявом авантюризму, суб'єктивізму, якщо рішення ухвалюється в умовах неповної інформації, без належного урахування закономірностей розвитку явища. В цьому випадку ризик виступає як дестабілізуючий чинник. Отже, хоча ризик і «благородна справа», але не

будь-які рішення доцільно реалізовувати на практиці, вони повинні бути обґрунтованими, мати зважений, розумний характер.

Захисна функція ризику виявляється в тому, що якщо для підприємця ризик — природний стан, то нормальним повинно бути і терпиме відношення до невдач. Ініціативним підприємцям потрібний соціальний захист, правові, політичні і економічні гарантії, що виключають у разі невдачі покарання і стимулюють виправданій ризик.

Щоб зважитися на ризик, підприємець повинен бути упевнений, що можлива помилка не може скомпрометувати ні його справу, ні його імідж. Вірогідність помилки слід розцінювати як невід'ємний атрибут самостійності, а не як наслідок професійної неспроможності. Мається на увазі помилка, яка виявляється такою унаслідок не виправдавшого себе, хоч і розрахованого ризику.

Слід виділити ще аналітичну функцію підприємницького ризику, яка пов'язана з тим, що наявність ризику припускає необхідність вибору одного з можливих варіантів рішень, у зв'язку з чим підприємець в процесі ухвалення рішення аналізує всі можливі альтернативи, вибираючи найбільш рентабельні і найменш ризикові. Залежно від конкретного змісту ситуації ризику альтернативність володіє різним ступенем складності і вирішується різними способами. У простих ситуаціях, наприклад, при укладенні договору постачання сировини, підприємець спирається, як правило, на інтуїцію і минулий досвід. Але при оптимальному рішенні тієї або іншої складної виробничої задачі, наприклад, ухваленні рішення про вкладення інвестицій, необхідно використовувати спеціальні методи аналізу.

Розглядаючи функції підприємницького ризику, слід ще раз підкреслити, що, не дивлячись на значний потенціал втрат, який несе в собі ризик, він є і джерелом можливого прибутку. Тому основне завдання підприємця не відмова від ризику взагалі, а вибори рішень, пов'язаних з ризиком на основі об'єктивних критеріїв, а саме: до яких меж може діяти підприємець, йдучи на ризик.

Певною мірою чутливість до ризику у підприємницької фірми, що має великий капітал або випускає багатоміноменклатурну продукцію, буде нижче, ніж у невеликої фірми. Але, з іншого боку, невелика комерційна організація є гнучкішою і мобільнішою при зміні ринкової ситуації.